

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นรัฐหรือประเทศ จะเกี่ยวเนื่องด้วยประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี การดำรงอยู่ของมนุษย์จึงมีวิถีชีวิตที่หลากหลายและสลับซับซ้อนทำให้เกิดความขัดแย้งกันได้ง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ในแต่ละสังคมจึงมีการตกลงร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น องค์กรที่มีหน้าที่ในการแก้ปัญหาเหล่านั้นจะเรียกว่า สถาบันการเมือง ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ผู้ปกครอง ผู้ถูกปกครอง และแนวคิดที่เป็นนโยบายในการปกครอง

แนวคิดทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อสังคมการเมืองในโลก มีแหล่งกำเนิดมาจากปรัชญาการเมืองสองกลุ่มความคิดคือ ปรัชญาตะวันออก เช่น ปรัชญาอินเดีย พุทธปรัชญา จีน ปรัชญาอิสลาม เป็นต้น และปรัชญาตะวันตก เช่น ปรัชญารีก ทฤษฎีการเมืองแบบสัญญาประชาคม ปรัชญาคริสต์ เป็นต้น จากสองกลุ่มความคิดดังกล่าวก่อให้เกิดแนวคิดทางการเมืองและระบอบการปกครองสำคัญคือ ระบอบเผด็จการ ระบอบราชาธิปไตย ระบอบคอมมิวนิสต์และระบอบประชาธิปไตย และในแต่ละระบอบจะมีคุณลักษณะของผู้ปกครองและวิธีการปกครองที่แตกต่างกันตามภูมิศาสตร์ทางการเมือง

ระบอบการปกครองต่างๆ ก็จะมีจุดดีและจุดบกพร่องแตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของเงื่อนไขหรือภาวะแวดล้อมทางสังคมที่มีอยู่ในขณะนั้น จึงไม่สามารถจะชี้ชัดได้ว่า ระบอบการปกครองใดเป็นระบอบที่ดีที่สุดหรือไร้ประสิทธิภาพที่สุด แม้นักวิชาการจะแบ่งแนวคิดทางการเมืองออกเป็นฝ่ายตะวันออกและตะวันตก แต่ก็ไม่สามารถจะแยกความคิดของแต่ละฝ่ายออกไปได้อย่างเอกเทศ เนื่องจากในแต่ละระบอบการปกครอง ต้องใช้แนวคิดการปกครองแบบผสมผสานจากปรัชญาการเมืองทั้งฝ่ายตะวันออกและตะวันตก ทั้งนี้เพื่อเพิ่มเติมจุดที่ควรปรับปรุงและเพิ่มส่วนที่เป็นจุดแข็งให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดปรัชญาการเมืองต่างๆ จะมีการนำไปสู่การปฏิบัติในระบอบการปกครองต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่ปัญหาเกี่ยวกับการแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับผู้ปกครองที่ดีที่สุดยังเป็นประเด็นที่นำมาวิพากษ์ วิจารณ์ วิเคราะห์และถกเถียงกัน เพื่อแสวงหาคำตอบหรือหาข้อสรุปว่า ผู้ปกครองที่ดีที่สุด ควรมีคุณลักษณะอย่างไร

แนวคิดทางการเมืองในพุทธปรัชญาถือว่า เป็นหลักการบริหารบ้านเมืองด้วยเหตุและผลบนกฎศีลธรรมสากล และเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อผู้ปกครองในหลายภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองแบบธรรมราชาที่เน้นการมีคุณธรรม^๒ ซึ่งปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น จักกวัตติสูตร มหาสุทฺธสนสูตร อัมมราชาสูตร เป็นต้น ก็เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองในหลายประเทศ และได้รับการศึกษาวิจัยทั้งในเชิงปรัชญาและศาสนา แต่ก็ยังเป็นปัญหาหรือเกิดความสับสนว่า ผู้ปกครองแบบธรรมราชามีลักษณะเป็นแบบเทวราชาหรือเป็นแบบธรรมราชา^๓

ปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาดังกล่าวมา ส่วนหนึ่งมาจากการที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมโดยทรงยกผู้ปกครองแบบธรรมราชาให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้ปกครองในสังคมการเมืองฮินดูยุคนั้น เป็นเหตุให้แนวคิดทางการเมืองบางประเด็นก็ตรงกับปรัชญาพราหมณ์หรือฮินดู^๓ บางประเด็นก็เป็นแนวคิดการเมืองใหม่ที่ทรงสอนเพื่อโต้แย้งปรัชญาฮินดู จึงทำให้แนวคิดธรรมราชาทั้งสองฝ่าย มีความผสมผสานกลมกลืนกัน และในยุคพุทธกาล เหตุการณ์ทางการเมืองในรัฐที่เรืองอำนาจ เช่น รัฐมคธ วัชชี เป็นต้น ก็ปรากฏอยู่ทั้งในปรัชญาฮินดูและพุทธปรัชญา^๔ หรือสมิธ (Smith) ก็มีความเห็นว่า พระพุทธศาสนาก็เป็นศาสนาที่แยกตัวออกมาจากศาสนาฮินดู^๕ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดปัญหาหรือข้อถกเถียงทางวิชาการว่า ระหว่างแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดูกับในพุทธปรัชญาเป็นอันเดียวกันหรือมีลักษณะเฉพาะหรือแตกต่างกันอย่างไร และแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญามีพัฒนาการมาจากปรัชญาฮินดูในลักษณะใด

นอกจากนั้น ยังมีข้อถกเถียงในเชิงปรัชญาในประเด็นต่างๆ คือ ผู้ปกครองแบบธรรมราชามีสถานะเป็นคนธรรมดาหรือมีสถานะเหนือคนธรรมดา และมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์แบบเทวราชา ธรรมราชา

^๑ Matthew J. Walton, "Politics in the Moral Universe : Burmese Buddhist Political Thought", **A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy**, (Department of Political Science : University of Washington, 2012), p. 1, Abstract.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒-๖๓.

^๓ ดูรายละเอียดใน Heinrich Zimmer, **Philosophies of India**, Edited by Joseph Campbell, (U.S.A. : Routledge & Kegan Paul LTD., 1953), pp.127-138.

^๔ Hemchandra Raychaudhuri, **Political History of Ancient India**, (New Delhi : Oxford University Press, 1997), pp. 85-139.

^๕ Huston Smith, **The Soul of Christianity : Restoring the Great Tradition**, (New York : Harper Collins, 2005), p. 35 อ้างใน Keith J. Gomes, "A Comparative Grammar of Just War : Contrasting Augustinian Christian and Vedic Hindu Worldviews", **A thesis of Doctor of Philosophy in Political Science**, (The Graduate and Postdoctoral Affairs : Carleton University Ottawa, Ontario), 2014), p. 320.

เป็นแนวคิดแบบอุดมคติที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ เท่านั้น ไม่มีผู้ปกครองคนใดจะใช้วิธีการปกครองแบบธรรมราชาได้^๖ และวิธีการปกครองแบบธรรมราชา ไม่สามารถปฏิบัติได้ในสังคมการเมืองที่มีขนาดใหญ่ เนื่องจากจะเน้นแต่คุณธรรมในการปกครอง ไม่มีความเด็ดขาดในการใช้อำนาจจึงทำให้รัฐเกิดความอ่อนแอ^๗ และบางทศนะก็เห็นว่า ในปัจจุบันนี้ ไม่มีความคิดแบบธรรมราชาแล้ว เนื่องจากธรรมราชาเป็นเพียงสัญลักษณ์^๘ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งกลับมีความเห็นว่า การเมืองแบบธรรมราชาเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริงในสังคมการเมือง เช่น พระเจ้าอโศกทรงเป็นธรรมราชาตามแนวคิดในจกัถวัตติสูตร^๙ ทรงเป็นต้นแบบแห่งธรรมราชา^{๑๐} เป็นผู้ปกครององค์แรกที่ก่อตั้งรัฐตามหลักการของพระพุทธศาสนา^{๑๑} และได้ทรงเสนอบรรณาทศนและพัฒนหลักการปกครองแบบธรรมราชา^{๑๒}

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า เพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องธรรมราชา ในงานวิจัยนี้ จะได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง“แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท”โดยกำหนดประเด็นสำคัญดังนี้คือ คุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาควรเป็นอย่างไร และการศึกษาครั้งนี้จะต้องวิเคราะห์เชื่อมโยงไปสู่แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดูในประเด็นที่เกี่ยวข้อง หรือตอบคำถามข้อถกเถียงต่างๆ ดังได้กล่าวมาในเบื้องต้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดู
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

^๖ ปรีชา ช่างขวัญยืน, “ธรรมรัฐ-ธรรมราชา”, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๙-๑๐.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๑.

^๘ ส. ศิวรักษ์, **คัมภีร์สองพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศึกษาธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๕.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **จารีกอโศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย**, (สมุทรปราการ : สำนักพิมพ์ผลิธิม, ๒๕๕๒), หน้า ๖๖-๗๒.

^{๑๐} พญาสิทธิ, **ไตรภูมิพระร่วง**, (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖) หน้า ๑๔๕ อ้างใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, “ธรรมรัฐ-ธรรมราชา”, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

^{๑๑} Ian Harris (Edited), **Buddhism, Power and Political Order**, (New York : Routledge, 2007), p. 79.

^{๑๒} Mahinda Deegalle, “Visions of the Dharmarājā : Conceptualizations of ‘Just Ruler’ in Theravada Buddhist Societies in South and Southeast Asia”, in **KPI Congress XV Dharmarājā**, (Bankok : Charansanitwong Printing, 2013), : 49-54.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดู
- ๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๓.๓ การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพและศึกษาวิจัยข้อมูลจากเอกสารเป็นหลักโดยผู้วิจัยจะแบ่งขอบเขตของการวิจัยออกเป็น ๒ ข้อดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้เป็นแนวทางแบบกว้าง ๆ โดยมีประเด็นสำคัญคือ คุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชามีตัวชี้วัดหรือเกณฑ์ตัดสินอย่างไร บทบาทและหน้าที่ของธรรมราชาเป็นอย่างไร ที่มาแห่งอำนาจอธิปไตยอันชอบธรรมเป็นอย่างไร หลักการและวิธีการปกครองที่ดีมีวิธีการอย่างไร

ในการศึกษานั้น ผู้วิจัยจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานแหล่งค้นคว้าโดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

- (๑) จะศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (จำนวน ๔๕ เล่ม) และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (จำนวน ๙๑ เล่ม)
- (๒) ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น อรรถกถา ชาดก ฎีกา คัมภีร์-มนุธรรมศาสตร์, อรรถศาสตร์, ราชনীติหรือราชศาสตร์ หนังสือ งานวิจัย บทความ ที่นักวิชาการด้านศาสนา นักปรัชญาการเมือง นักรัฐศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ได้เขียนไว้ทั้งภาคภาษาไทยและภาษาอังกฤษ หรือภาษาบาลี และ ข้อมูลในเว็บไซต์ (Website) ที่น่าเชื่อถือ
- (๓) หลังจากการศึกษาแล้ว นำเสนอผลการศึกษาแนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชา ไปอธิบาย ตีความ วิเคราะห์ วิพากษ์ และสังเคราะห์หรือจัดระบบความคิดให้เป็นประโยชน์ต่อผู้นำหรือผู้ปกครองในหน่วยงานต่างๆ

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

- ๑.๕.๑ **ปรัชญาฮินดู** หมายถึง แนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองแบบธรรมราชาหรือจักรพรรดิ ที่ปรากฏในปรัชญาฮินดูหรือพราหมณ์
- ๑.๕.๒ **พุทธปรัชญา** หมายถึง แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาหรือจักรพรรดิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท
- ๑.๕.๓ **ธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิ** หมายถึง ผู้ปกครองแบบธรรมราชาที่ปรากฏในปรัชญาฮินดูหรือพราหมณ์และพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๕.๔ **ผู้ปกครอง** หมายถึง ผู้ปกครองแบบธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏในปรัชญาฮินดูหรือพราหมณ์และพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีจุดประสงค์เพื่อให้ทราบประเด็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องและเพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนกับงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งจะศึกษารายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแยกเป็นประเด็นในด้านต่างๆ ดังนี้

ก) เอกสารและงานวิจัยด้านแนวคิดการปกครองในปรัชญาฮินดู

๑) ทศนีย์ สีนสกุล^{๑๓} ได้วิจัยเรื่อง “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย” ผลการศึกษาพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้ปกครองในอุดมคติ ทรงเป็นยอดวีรบุรุษของชาติ อำนาจสูงสุดที่ทำให้พระองค์บรรลุความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็คือ ธรรมะ พระองค์ทรงถือธรรมะหรือหน้าที่เป็นเกียรติเป็นชีวิต ทรงใช้หลักศีลธรรมและจริยธรรมซึ่งเรียกว่าธรรมะ เป็นหลักสำคัญในการปกครองประเทศ หากปราศจากพื้นฐานของธรรมะแล้ว ชีวิตก็จะเป็นความสงบสุขอย่างแท้จริง และสังคมก็จะมีอะไรเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวกันไว้ วัตถุประสงค์ที่พระเจ้าจักรพรรดิต้องการบรรลุคือ สวัสดิภาพของประชาชน ไม่ใช่สวัสดิภาพของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ หากเป็นสวัสดิภาพของชาวโลกทั้งมวล จักรพรรดิวัตรในวรรณคดีบาลีและราชธรรมในวรรณคดีสันสกฤตเน้นความสำคัญที่ธรรมะ ธรรมะเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นที่ทำให้มนุษยบรรลุความยิ่งใหญ่สูงสุด

๒) ลุยง ตรัยไชยาพร^{๑๔} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏีลยะกับแนวความคิดในหนังสือเรื่องเจ้ามาเคียเวลลี” ผลการศึกษาพบว่า เกาฏีลยะเห็นว่าการปกครองระบอบราชาธิปไตยนั้นเป็นระบอบที่ดีที่สุด ตามระบอบนี้เจ้ากระจายอำนาจของตนเป็นระบบราชการไปยังผู้ปกครองตามลำดับ มีพราหมณ์ปุโรหิตเป็นที่ปรึกษาหารือร่วมมือในอำนาจการปกครอง หน้าที่ของเจ้าคือ เป็นผู้รับใช้ประชาชน ดูแลประชาชนภายใต้คุณธรรมและกฎหมาย บางครั้งเจ้าก็ต้องใช้อำนาจเด็ดขาด และมีเล่ห์กลในการปกครอง รัฐที่ดีต้องเกิดขึ้นตามธรรมชาติ มีป้อมปราการที่แข็งแรง มีระบบกองทัพเป็นของตนเอง และมีระบบเศรษฐกิจที่ดีจะทำให้รัฐเกิดความมั่งคั่ง ส่วนราชาธิปไตยของมาเคียเวลลี เป็นระบอบรวบอำนาจไว้ในมือของเจ้าผู้ปกครอง

^{๑๓} ทศนีย์ สีนสกุล, “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

^{๑๔} ลุยง ตรัยไชยาพร, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองในคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาฏีลยะกับแนวความคิดในหนังสือเรื่องเจ้ามาเคียเวลลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), บทคัดย่อ หน้า จ-จ.

เพียงคนเดียว เจ้าต้องรวบอำนาจและแสดงความเยียบขาด มีความโหดเหี้ยมและเยียบขาดเพื่อให้ผู้ได้ปกครองเกิดความจงรักภักดี

๓) วุฒินันท์ กันทะเตียน^{๑๕} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ” ผลการศึกษาพบว่า คำสอนของพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ในคัมภีร์ราชনীติ ในด้านการปกครอง การบริหารประเทศ มีปฏิสัมพันธ์กันทั้งด้านหลักการเป็นกษัตริย์และด้านหลักการปกครองของกษัตริย์ สำหรับคำสอนในด้านหลักการเป็นกษัตริย์และหลักการปกครองในภาวะปกติ มีปฏิสัมพันธ์กันทางสนับสนุนกัน ส่วนหลักการเป็นกษัตริย์ และหลักการปกครองของกษัตริย์ในภาวะสงครามซึ่งเน้นคุณสมบัติพิเศษบางประการ เช่น คำสอนที่เกี่ยวกับการใช้อุบายวิธีที่จะทำลายข้าศึก คำสอนในลักษณะผูกเวรกัน มีปฏิสัมพันธ์ในทางที่ขัดแย้งกัน เนื่องจากคำสอนในพระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการผูกเวรกัน

คำสอนในคัมภีร์ราชনীติ สามารถประยุกต์เพื่อการเป็นนักปกครองที่ดี โดยเฉพาะการยึดหลักคุณสมบัติและคุณธรรมทั้งในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เพื่อเป็นส่วนสนับสนุนให้ตนเองเป็นที่ยอมรับและเป็นคนดีมีความสามารถ โดยสรุป ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม สังคหัตถุธรรม การมีความรู้ มีความสามารถ มีความฉลาด มีความประพฤติเหมาะสม มีความกล้าหาญ มีมนุษยสัมพันธ์ ยึดมั่นในคุณธรรม หวังความสุขที่ยั่งยืน การทำความดีตามหลักพระพุทธศาสนา และการดูแลสุขภาพพลานามัยของตนเองด้วย เป็นนักปกครองที่มีความสามารถในการคัดเลือกคนเพื่อทำหน้าที่ได้เหมาะสม และมีความสามารถในการบริหารเวลาให้สัมพันธ์กับหน้าที่การงานที่รับผิดชอบ

นอกจากนั้น สามารถประยุกต์เพื่อเป็นหลักการปกครองสำหรับนักปกครองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้หลักปกครองตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น สำหรับคำแนะนำเกี่ยวกับการทำสงครามนั้น สามารถประยุกต์เป็นหลักการบริหารความเปลี่ยนแปลงหรือภาวะวิกฤติอย่างหนึ่ง สามารถปรับวิกฤติเป็นการสร้างโอกาสได้ โดยการวิเคราะห์ แก้ไข และใช้ปัญญาแทนการทำสงคราม เพราะวิธีเอาชนะกันด้วยสงครามนั้นมนุษย์ในปัจจุบันไม่ควรนำมาใช้ในการปกครอง

๔) ประภัสสร เสยร์ปัญญา^{๑๖} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ” ผลการศึกษาพบว่า คัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญมีความแตกต่างกันในด้านความเป็นมา โครงสร้างการจัดประเภทการแบ่งหมวดหมู่

^{๑๕} วุฒินันท์ กันทะเตียน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ราชনীติ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ หน้า ก-ข.

^{๑๖} ประภัสสร เสยร์ปัญญา, “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ข, บทคัดย่อ.

เนื้อหา แต่เนื้อหาบทบัญญัติบางส่วนคล้ายคลึงกัน และสรุปได้ว่า ระบบกฎหมายฮินดูและกฎหมายพุทธ มีลักษณะและหลักเกณฑ์ของกฎหมายแตกต่างกัน และระบบกฎหมายพุทธเป็นการนำเอาระบบกฎหมายฮินดูมาดัดแปลงโดยคงลักษณะที่ใช้ร่วมกันได้ และแก้ไขลักษณะที่ขัดกับความเชื่อตามหลักการของศาสนาพุทธ

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดการเมืองในฮินดู มีประเด็นสำคัญคือ (๑) การปกครองระบอบราชาธิปไตย ที่มีวรรณะกษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจเป็นระบอบที่ดีที่สุด (๒) แนวคิดทางการเมืองโดยเฉพาะในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์หรือราชานิติสนั่น ล้วนสนับสนุนส่งเสริมให้ระบบการเมืองการปกครองมีประสิทธิภาพ เพียงแต่แนวคิดหรือหลักการบางอย่างจะมีลักษณะที่ตรงกันหรือคล้ายคลึงกันกับพระพุทธศาสนา เช่น หลักราชธรรม และเห็นแย้งกัน เช่น การทำสงคราม การผูกเวร เป็นต้น (๓) ในปรัชญาฮินดูและพุทธปรัชญา ถือว่า ผู้ปกครองแบบจักรพรรดิเป็นผู้ปกครองในอุดมคติที่ดีที่สุด กล่าวคือ ต้องถือธรรมะหรือราชธรรม มุ่งประโยชน์ต่อชาวโลก

ข. เอกสารและงานวิจัยด้านธรรมาธิปไตยกับการเมือง

๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้นิยามคำว่า ธรรมาธิปไตย คือการ “ถือธรรมะเป็นใหญ่ คือ ถือหลักความจริง ความถูกต้อง ความดีงามและเหตุผลเป็นใหญ่ ทำการด้วยปัญญา โดยเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา มุ่งเพื่อความดีงาม ความจริง ความชอบธรรมเป็นประมาณ” ^{๑๗}

ตามนิยามนี้ ธรรมาธิปไตยไม่ได้จัดเป็นระบอบการปกครอง แต่เป็นหลักสนับสนุนหรือควบคุมระบอบการปกครองอีกชั้นหนึ่ง ธรรมาธิปไตยหาใช่ระบอบปกครองไม่ถ้าไปเทียบกับประชาธิปไตย ธรรมาธิปไตย “คือหลักเกณฑ์ในการตัดสินใจของบุคคลที่อยู่ร่วมหรือร่วมอยู่ในระบอบการปกครองนั้น” ^{๑๘} โดยที่กล่าวย้าเรื่องอำนาจตัดสินใจ ซึ่งเท่ากับเป็นตัวกำหนดระบอบการปกครองเมื่อตัดสินใจด้วยปัญญา โดยมีเจตนาที่เป็นธรรม จึงจะเรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” ระบอบการปกครองใดก็ตาม สำคัญที่อำนาจตัดสินใจ หากอำนาจตัดสินใจอยู่ที่บุคคลผู้เดียวเป็นเผด็จการ หากอำนาจตัดสินใจอยู่ที่คณะบุคคล เป็นคณาธิปไตย หากอำนาจตัดสินใจอยู่ที่ประชาชน เป็นประชาธิปไตย ^{๑๙}

๒) ศาสตราจารย์กิตติคุณ ปรีชา ช่างขวัญยืน อธิบายว่า “ธรรมาธิปไตย” ปรากฏในพระสูตร ๒ สูตร ได้แก่ ๑) อธิปไตยสูตรและ ๒) สังคิติสูตร ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่ตรัสไว้เป็นกลางๆ และมีเนื้อหาที่สั้น แต่ได้มีการตีความให้เกี่ยวข้องกับระบอบการปกครอง ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้ว ไม่ได้หมายถึง

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๙๐.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

ระบอบการปกครองโดยตรง แต่เป็นหลักสำหรับผู้ปกครองใช้ในการปกครอง เป็นหลักควบคุมระบอบการปกครอง ไม่ใช่ระบอบการปกครองทั้งหมด เป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ระบอบการปกครองที่มีอยู่ไม่หันเหไปผิดทาง เพราะธรรมจะเป็นเครื่องประกัน(ระบอบการปกครอง) มิให้ความชั่วร้ายเกิดขึ้นได้^{๒๐} และคำว่า “ธรรม” ในที่นี้ หมายถึงธรรมทั้งหมดที่พระพุทธองค์ทรงสอน ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมและคำอธิบายที่ชัดเจน คือ ให้เว้นชั่ว ทำดีทั้งกาย วาจา ใจ ถ้าทุกคนมีธรรมดังกล่าว ก็ไม่มีปัญหาเรื่องคิด พูด และทำไม่ดี^{๒๑}

๓) อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีทัศนะว่า หลักธรรมาธิปไตย คือ การถือธรรมเป็นใหญ่นี้เป็นคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง หากพิจารณาถึงการใช้อำนาจเพื่อความเป็นธรรม อาจนำไปใช้ได้หลายกรณี เช่น ๑) ในการอำนวยความสะดวกธรรม ๒) ในการพิจารณาว่าอะไรผิดอะไรถูก” หลักอำนวยความสะดวกธรรม จำเป็นสำหรับการบริหารบ้านเมือง ถ้าถือหลักธรรมาธิปไตย ก็จะไม่ตกอยู่ภายใต้แห่งอคติ ยึดหลักธรรมาธิปไตยในการพิจารณา วางตนเป็นกลางมีความยุติธรรมในการบริหารก็จะเกิดผลดีแก่ผู้เกี่ยวข้องในสังคม^{๒๒}

๔) ประยูร กาญจนกุล^{๒๓} กล่าวถึง “ธรรมของผู้ปกครองประเทศ” โดยพิจารณาการยึดหลักธรรมเป็นแนวทางในการปกครองสำหรับกษัตริย์ และหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจะเป็นเครื่องกำหนดราชจริยาวัตรให้พระมหากษัตริย์ทรงประพฤติปฏิบัติ เป็นเครื่องจำกัดขอบเขตพระราชอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองในระบอบราชาธิปไตยหรือระบอบประชาธิปไตย มี ๓ หลัก ที่โดดเด่นได้แก่ ๑) หลักทศพิธราชธรรม ๒) หลักราชสังคหวัตถุ ๓) หลักจักรวรรดิวัตร แต่หลักธรรมาธิปไตยในด้านการปกครองนี้ เกี่ยวข้องกับธรรมราชาด้วย เพราะโดยเนื้อหาหมายถึงผู้ปกครองที่ใช้หลักธรรมมาเป็นเครื่องมือปกครอง หรือที่เรียกว่าการปกครองโดยธรรม

แนวคิดทางการเมืองที่ว่าด้วย ผู้ปกครองและการปกครองแบบธรรมาธิปไตย จึงเป็นแนวคิดที่ยึดหลักธรรมเป็นใหญ่ และไม่จำกัดด้วยว่า จะเป็นการปกครองในระบอบใด หากผู้ปกครองยึดหลักธรรมเป็นแนวทาง ก็จะสร้างหลักประกันให้กับระบอบการปกครองดำเนินไปอย่างถูกต้องและชอบธรรม

^{๒๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

^{๒๑} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ธรรมราชากับคุณธรรมของผู้ปกครองในระบอบประชาธิปไตย**, ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๕ ประจำปี ๒๕๕๖ ธรรมราชา, หน้า ๑๐๐. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส เจริญการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๖).

^{๒๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙๓.

^{๒๓} ประยูร กาญจนกุล, “ธรรมของผู้ปกครองประเทศ”, ใน ๖๐ ปี ราชบัณฑิตยสถาน ๓๑ มีนาคม ๒๕๓๖-๒๕๓๗, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๘.

๕) ไชย ณ พล มีความเห็นว่า “ธรรมาธิปไตย” เป็นระบอบการปกครองอย่างหนึ่ง โดยมีข้อความสรุปว่า “กลุ่มธรรมาธิปไตย คือ การปกครองโดยความเป็นธรรม ความชอบธรรมเป็นส่วนใหญ่ การปกครองแบบนี้คือ ระบอบธรรมาธิปไตยที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ เป็นการปกครองสายกลางที่ปลอดภัยที่สุดและมีผลเสียน้อยที่สุด”^{๒๔} และ “ธรรมาธิปไตย คือ ระบอบการปกครองคนหรือปกครองหมู่คณะโดยถือธรรมเป็นใหญ่ ไม่ถือตนเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่”^{๒๕}

๖) ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์^{๒๖} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า การศึกษาแนวคิดทางการเมืองการปกครองในพระพุทธศาสนานั้นอยู่ภายใต้บริบท ๓ ประการคือ ๑) บริบททางการเมือง คือ ประกอบด้วย ความหมายและความสำคัญของรัฐ การกำเนิดและวิวัฒนาการของรัฐ ความสัมพันธ์ภายในรัฐ สงครามระหว่างแว่น อำนางในการปกครองและผู้ปกครอง ๒) บริบททางสังคม คือ มีโครงสร้างสังคม ประกอบด้วยนักรบ นักบวช และสามัญชน โดยชนชั้นปกครองจะมาจากวรรณะกษัตริย์และ ๓) บริบททางเศรษฐกิจ คือ ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบผสมผสานระหว่างการเลี้ยงสัตว์และการทำสิกรรมเป็นหลัก ในด้านหลักธรรมของผู้ปกครองที่ระบุในสมัยนั้น เช่น ทศพิธราชธรรม ๑๐, จักรวรรดิวัตร ๑๒, สังคหวัตถุ ๔, อคติ ๔ และหลักธรรมที่ต้องประพุดิตร่วมกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ผู้สนองงาน ข้าราชการบริพาร และประชาราษฎร์ เช่น ทิศ ๖, จริต ๖

รูปแบบการบริหารรัฐกิจหรือรูปแบบการปกครอง มี ๒ รูปแบบ คือ ๑) แบบราชาธิปไตย เป็นการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารประเทศ การปกครองวิธีนี้เคยใช้ใน รัฐมคธ, โกศล, วัชระ, และอวันตี และ ๒) แบบสามัญคธิธรรม ปัจจุบันนี้เรียกว่า “ประชาธิปไตย” การปกครองวิธีนี้เคยใช้ใน รัฐวัชชี

๗) พระมหาอุบล จรธมโม (ดวงเนตร)^{๒๗} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ปรัชญาการปกครองตามทัศนะตะวันตกจะให้ความสำคัญแก่ระบบหรือรูปแบบการปกครองและผู้ปกครอง หลักพุทธปรัชญานั้น จะเน้นธรรมชาติ

^{๒๔} ไชย ณ พล, การปกครองของพระพุทธเจ้า ระบอบธรรมาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๗), หน้า ๒๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๒๖} ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, “การศึกษาวิเคราะห์การเมืองการปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก-ข, บทคัดย่อ.

^{๒๗} พระมหาอุบล จรธมโม (ดวงเนตร), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ก, บทคัดย่อ.

ของมนุษย์ อำนาจการปกครอง รูปแบบการปกครอง และหลักธรรมสำหรับนักปกครอง โดยให้ความสำคัญรูปแบบสามัคคีธรรม ซึ่งสามารถปรับใช้ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม

๘) ธนา นวลปลอด ได้วิจัยเรื่อง“ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก” ผลการศึกษาพบว่า ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎกมีปรากฏเด่นชัด ๒ พระสูตรคือ อัครัญญสูตร และจกัถติสูตร โดยในอัครัญญสูตรนั้น ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องกำเนิดสังคม รัฐ และผู้ปกครอง เป็นแนวคิดที่หักล้างความคิดเรื่องระบบวรรณะในลัทธิพราหมณ์ว่า แท้จริงแล้วระบบวรรณะเกิดจากการที่คนในสังคมแบ่งงานกันทำ..โดยเห็นว่าการวัดคุณค่าของมนุษย์จากการกระทำ (กรรม) ไม่ใช่ชาติกำเนิดอย่างที่ลัทธิพราหมณ์เข้าใจ...ส่วนในจกัถติสูตรได้นำเสนอที่มาของอำนาจผู้ปกครอง ซึ่งสรุปแล้วก็คือธรรมและยังได้เสนอรูปแบบของธรรมิกรัฐ อันเป็นตัวอย่างให้ผู้ปกครองรัฐต่างๆปฏิบัติตาม ธรรมิกรัฐเป็นผลมาจากการที่ผู้ปกครองปฏิบัติธรรม^{๒๘}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยด้านพระพุทธศาสนากับการเมือง สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้ (๑) ด้านหลักการในการปกครอง โดยส่วนใหญ่ผลงานวิจัยสรุปตรงกันว่า ธรรมาธิปไตยไม่ใช่ระบอบการปกครอง แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในควบคุมการปกครอง กล่าวคือ ควรใช้ธรรมเป็นอำนาจในการตัดสินใจในการปกครอง บริหารบ้านเมืองโดยใช้ธรรมเป็นอำนาจ ถือธรรมเป็นใหญ่ในกระบวนการปกครอง แต่บางทัศนะเชื่อว่า ธรรมาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองอย่างหนึ่ง (๒) ด้านหลักธรรมในการปกครอง หมายถึง คุณธรรมของผู้ปกครองหรือคณะรัฐบาล เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองทุกหน่วยงาน และคุณธรรมของผู้ใต้ปกครอง (๓) ด้านรูปแบบการปกครอง คือ ราชาธิปไตย และสามัคคีธรรมหรือนักวิชาการสมัยใหม่นิยมเรียกว่า ประชาธิปไตย โดยรูปแบบทั้งสองนี้มีอยู่แล้วในการปกครองยุคนั้น และแนวคิดทางการเมืองแบบพระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นในขณะที่มีการปกครองทั้งสองรูปแบบนี้ ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญแก่รูปแบบการปกครองใดมากเป็นพิเศษ แต่เน้นที่หลักการหรือหลักธรรมของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง หากผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองมีคุณธรรมหรือความดีในการครองตน ก็จะทำให้ระบบหรือรูปแบบการปกครองดีไปด้วย แต่งานวิจัยของพระมหาอุบล จรธมโม(ดวงเนตร) ระบุว่า พุทธปรัชญาจะเน้นธรรมชาติของมนุษย์ อำนาจการปกครอง รูปแบบการปกครอง และหลักธรรมสำหรับนักปกครอง โดยให้ความสำคัญแก่รูปแบบสามัคคีธรรม ซึ่งสามารถปรับใช้ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม

^{๒๘} ธนา นวลปลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ข-ค, บทคัดย่อ.

ค. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องธรรมราชากับการเมือง

๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายว่า ธรรมราชา มี ๒ อย่าง คือ ๑) จักรพรรดิธรรมราชา มีหน้าที่ปกครองประชากรราษฎร์หรือจัดสรรการดูแลคุ้มครองป้องกันอันเป็นธรรมแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า หรือในคัมภีร์อรรถกถา หมายถึง ผู้ยังชาวโลกให้ขึ้นบานสดใสด้วยธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ และ ๒) สัมมาสัมพุทธธรรมราชา ทรงจัดสรรการดูแลคุ้มครองป้องกันให้แก่กายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม โดยให้รู้ว่า อย่างไหนควรเสพ อย่างไหนไม่ควรเสพ ในคัมภีร์อรรถกถา หมายถึง ทรงเป็นผู้ยังชาวโลกให้ขึ้นบานสดใสด้วยธรรม คือ โลกุตตรธรรม ๔

จากความหมายนี้ คำว่า ธรรมราชา มีความหมาย ๒ ชั้น คือ ราชผู้ทรงธรรม เป็นคำที่มีความหมายชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนคำว่า ผู้มีธรรมเป็นราชา หมายถึง ธรรมที่เป็นราชาของพระพุทธเจ้า และธรรมเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ทั้งพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเคารพธรรม ยึดธรรมเป็นหลักนำ ถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตย ทำให้ประชาชนมีความชื่นชมยินดีด้วยธรรม^{๒๙}

๒) พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายว่า ธรรมราชาเป็นกษัตริย์ในอุดมคติของพระพุทธศาสนา มีปรากฏในจกัถวตติสูตร พระราชาในฐานะผู้ปกครองจะเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุด ในแผ่นดิน แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าพระราชา” และธรรมจึงเป็นเครื่องกำกับการใช้พระราชอำนาจของพระราชา ดังนั้น ราชธรรมกำกับการใช้พระราชอำนาจ

คำว่า ธรรมราชา มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ผู้มีธรรมเป็นราชา หมายถึง พระราชาผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ เป็นธรรมาธิปไตย และ (๒) ผู้เป็นธรรมมิกราช หมายถึง พระราชาผู้ทรงธรรมหรือประพฤติราชธรรม เพื่อสร้างความยินดีพอใจให้แก่ประชาชนได้ปกครอง และราชธรรมนั้นก็คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๕ และราชสังคหวัตถุ ๔ รวมความว่า ธรรมราชา หมายถึง กษัตริย์ผู้มีธรรมเป็นราชา คือ ผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตย และเป็นธรรมมิกราช คือ พระราชาผู้ทรงธรรมหรือประพฤติราชธรรม^{๓๐}

๓) พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุญยากร) ได้อธิบายว่า คำว่า ธรรมราชา หมายถึง นักปกครองที่ดีที่ทรงธรรมและทำให้ประชาชนเกิดความพึงพอใจโดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อำนาจหรือคัสตราเข้าไปแย่งชิงเพื่อครอบครองหรือให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปกครอง^{๓๑} ตัวชี้วัดความเป็นธรรม

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “จาริกอโศก รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย”, หน้า ๑๑๖-๑๒๐.

^{๓๐} พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมราชา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๘-๑๐.

^{๓๑} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุญยากร), พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๓๗๙.

ราชานั้น คือ (๑) ตัวชี้วัดเชิงกายภาพ (Physical Indicator) หมายถึง ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ให้หรือส่งเสริมประชาชนด้วยวัตถุสิ่งของต่างๆ (๒) ตัวชี้วัดเชิงพฤติกรรม (Behavior Indicator) หมายถึง ผู้ปกครองต้องมีคุณธรรมในการครองตนทั้งด้านกาย วาจาและใจ (๓) ตัวชี้วัดเชิงจิตภาพ (Mental Indicator) หมายถึง มีคุณธรรมเป็นหลักปฏิบัติในการกำกับ ควบคุม และพัฒนาอารมณ์ให้เป็นผู้มีผลทางอารมณ์ และ (๔) ตัวชี้วัดด้านปัญญาภาพ (Intellectual Indicator) หมายถึง เป็นผู้มีผลทางปัญญาในการบริหารจัดการรัฐ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ^{๓๒}

๔) ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้อธิบายว่า ธรรมราชา ในพระไตรปิฎก หมายถึง พระพุทธเจ้าหมายความว่า เป็นผู้ที่มีธรรมทั้งปวง เป็นธรรมชาติ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ธรรมราชาในความหมายนี้มีความสำคัญแต่ไม่ค่อยจะมีผู้นำมาใช้พิจารณาทางการเมือง ด้วยเหตุที่เห็นกันว่าเป็นเรื่องศีลธรรมหรือศาสนา ธรรมราชาอีกอย่างหนึ่ง คือ ธรรมราชาอย่างที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็น ซึ่งเป็นการพัฒนาความคิดมาจากเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิหรือจักรพรรดิราชผนวกกับการประยุกต์หลักธรรมราชาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมราชาที่ดี...ความแตกต่างระหว่างธรรมราชาที่เป็นพระพุทธเจ้ากับธรรมราชาที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระพุทธเจ้านั้นทรงธรรมโดยปริบูรณ์ ไม่มีผู้ใดยิ่งกว่า จึงเป็นธรรมราชาทั้งทางโลกและทางธรรม แต่พระเจ้าจักรพรรดิแม้ทรงธรรมและเผยแผ่ธรรมก็ยังเป็นธรรมราชาเพียงทางโลก^{๓๓} การที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงธรรมและเผยแผ่ธรรมต้องอาศัยจักรแก้วต่างๆ เป็นเครื่องมือช่วยในการขยายธรรม ส่วนพระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้อำนาจใดนอกจากธรรมเท่านั้นในการขยายธรรม กล่าวโดยสรุป “ธรรมราชา” ในความหมายอย่างแคบ หมายถึง องค์พระราชาผู้ทรงธรรม ในความหมายอย่างกว้าง หมายถึง การปกครองชนิดหนึ่งซึ่งปกครองโดยธรรม ที่ประกอบด้วยเรื่องหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน คือ ธรรมรัฐ ธรรมาธิปไตย ธรรมวิชัย ธรรมปฏิบัติ^{๓๔}

๕) ปานทิพย์ แซ่ไคว้^{๓๕} ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเชิงปรัชญาเรื่องธัมมิกราชและราชาปราชญ์” ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญที่ปัจเจกบุคคล ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ จะดีหรือชั่วเพราะการกระทำ ความสำคัญจึงอยู่ที่มนุษย์และแก้ปัญหาที่มนุษย์ พระพุทธศาสนาจึงมิได้มุ่งที่รูปแบบการปกครองว่าแบบใดดีที่สุด แต่ให้ความสำคัญกับบุคคลผู้ทำหน้าที่ปกครอง กล่าวคือ เมื่อผู้ปกครองเป็นคนดีแล้ว ย่อมทำให้ประชาชนมีความดีงามและเป็นสุขได้ ผู้เป็นธัมมิกราช คือ ผู้ทรงธรรมหรือหน้าที่ที่เป็นธรรม จึงเหมาะสมจะเป็นผู้ปกครอง ส่วนเพลโต ให้

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๙-๔๑๒.

^{๓๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมราชากับคุณธรรมของผู้ปกครองในระบอบประชาธิปไตย, หน้า ๙๗.

^{๓๔} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ธรรมรัฐ-ธรรมราชา, หน้า ๒๐๒

^{๓๕} ปานทิพย์ แซ่ไคว้, “การศึกษาเปรียบเทียบเชิงปรัชญาเรื่องธัมมิกราชและราชาปราชญ์”, วิทยานิพนธ์

ความสำคัญกับระบบหรือสังคม เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม เขาจึงได้เสนอรูปแบบการปกครองที่ดี อาจจะเป็นรูปแบบใดก็ได้ระหว่าง อภิชนาธิปไตยกับราชาธิปไตย และผู้ปกครองต้องเป็นราชาปราชญ์ ผู้ทรงปัญญา มีความเฉลียวฉลาด รู้ซึ่งศิลปะการปกครอง สามารถนำรัฐไปสู่อุดมคติได้

๖) สุเทพ พรหมเลิศ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกัวัตติสูตร” ผลการศึกษาพบว่า สังคมการเมืองในจกัวัตติสูตรเป็นสังคมเชิงโครงสร้างหน้าที่ มีรูปแบบทั้งแบบเครือญาติ แบบนายกับบ่าวหรือแบบจงรักภักดี แบบชั้นวรรณะหรือแบบสถานภาพ แบบพันธสัญญาและแบบองค์กรหรือระบบ มีผู้นำเรียกว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึง ผู้ประพฤติตามหลักความเจริญ ผู้เคลื่อนไหวอริยาบถทั้ง ๔ เพื่อความเจริญ ๔ ด้าน ได้แก่ การสร้างถิ่นที่อยู่อันเหมาะสม การทำให้มีกระบวนการคบหาสัตว์บุรุษคือจัดการศึกษาที่ดี การทำให้ประชาชนตั้งตนไว้ชอบ และการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสทำความดี พระเจ้าจักรพรรดิทรงมีคุณสมบัติที่ดีหลายประการ มีคุณสมบัติพิเศษคือ เป็นผู้สืบทอดราชวงศ์ของกษัตริย์ ทรงปฏิบัติหน้าที่โดยอาศัยหลักจักรวรรดิวัตร โดยถือเสมือนเป็นพระราชอาของพระองค์ ทรงยึดถือหลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และยกหลักศีล ๕ มาใช้ในระบบการปกครอง ประเด็นเกี่ยวกับเศรษฐกิจและการเมืองพบว่า ปัญหาเศรษฐกิจเป็นปัญหาพื้นฐานของปัญหาสังคมด้านอื่นๆ เมื่อผู้นำไม่จัดสรรระบบเศรษฐกิจให้ดีจะก่อให้เกิดปัญหาสังคมการเมืองด้านอื่นๆหลายประการ ก่อให้เกิดปัญหาต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมการเมือง^{๓๖}

๗) พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ ได้วิจัยเรื่อง “แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกัวัตติสูตร” โดยสรุปความได้ว่า หลักการปกครองที่ชอบธรรม เรียกว่า จกัวรรดิวัตร จะเน้นระบบการปกครองที่ประกอบด้วยธรรมด้วยความถูกต้องกับประชาชนทุกระดับ เงื่อนไขของความเจริญของสังคมการเมืองมีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ ผู้ปกครอง หลักการปกครองและการสนับสนุนจากเหล่าเสนาอำมาตย์รวมทั้งกษัตริย์จากประเทศราชและประชาชนทั้งหลายด้วย ส่วนเงื่อนไขแห่งความเสื่อมมี ๒ ประการ คือ พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายทรงละเลยหลักจักรวรรดิวัตรและประชาชนไม่รักษาศีล ๕ สำหรับสิ่งที่ขัดขวางกระบวนการแก้ปัญหามีอยู่ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การขาดคณะทำงานช่วยกลั่นกรองปัญหาต่างๆร่วมกับพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) การตั้งสมมติฐานต่อสาเหตุของปัญหาที่ผิด (๓) การแก้ปัญหาด้วยการลงโทษอย่างรุนแรง ทำให้เป็นสาเหตุของปัญหาอื่นที่ตามมา^{๓๗}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมา สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้ (๑) ผู้ปกครองที่ดี คือ ผู้มีคุณสมบัติแบบธรรมราชา ทำหน้าที่เป็นธรรมและใช้ธรรมเป็นอำนาจในการ

^{๓๖} สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์สังคมการเมืองในจกัวัตติสูตร”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ก, บทคัดย่อ.

^{๓๗} พระมหาอุทตนา นรเชฏโฐ, แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในจกัวัตติสูตร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๒-๘๓.

ปกครอง (๒) แนวคิดผู้ปกครองธรรมราชาสามารถปฏิบัติได้ในโลกแห่งความเป็นจริง โดยมีแบบอย่างของธรรมราชาที่เป็นบุคคลที่มีตัวตนจริง เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชอดีตผู้ปกครองชมพูทวีป และพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือพระเจ้าลิไท อดีตผู้ปกครองในยุคสุโขทัย เป็นต้น (๓) ธรรมราชามีใช้ระบอบการปกครอง แต่เป็นเครื่องมือแห่งธรรมสูงสุดในการปกครอง สามารถนำไปใช้ได้ในทุกระบอบการปกครอง เช่น ราชาธิปไตย สามัคคีธรรมหรือประชาธิปไตย สังคมนิยมหรือธัมมิกสังคมนิยม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวมายังไม่พบว่า มีผู้ทำวิจัยเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาทในเชิงปรัชญาอย่างเป็นระบบ หรือแนวคิดบางประเด็นยังไม่ชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ซึ่งประเด็นปัญหาสำคัญที่จะนำมาศึกษาคือ คุณลักษณะที่ดีของผู้ปกครองแบบธรรมราชาควรเป็นอย่างไร และนอกจากนั้นจะตอบคำถามปัญหาข้อถกเถียงบางประเด็นเกี่ยวกับธรรมราชาจากงานวิจัยต่างๆ ที่ยังไม่ชัดเจน โดยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่อไป

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิจัยศึกษาเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ประกอบด้วยขั้นตอนวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร คือ

(๑) ข้อมูลเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) คือ เอกสารที่บันทึกแนวคิดทางการเมืองแบบธรรมราชาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท

(๒) ข้อมูลเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ขาดก งานเขียนของนักวิชาการ เอกสารงานวิจัย หนังสือ บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และภาษาบาลี

๑.๗.๒ นำข้อมูลที่ได้มาไปตีความ วิเคราะห์วิพากษ์ สังเคราะห์ จัดระบบความคิดตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย สรุปสาระสำคัญ และเสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดู

๑.๘.๒ ทำให้ทราบตัวชี้วัดคุณลักษณะของธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบพัฒนาการและปัญหาทางการเมืองที่นำไปสู่กำเนิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชา

๑.๘.๔ นำไปประยุกต์ใช้ในวิชาการด้านปรัชญาการเมืองและเป็นประโยชน์แก่ผู้นำหรือผู้ปกครองในหน่วยงานต่างๆ